

Д.Г. Хохич, канд. екон. наук, старш. викладач
кафедри політекономії обліково-економічних
факультетів ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ

АНОТАЦІЯ. Розглянуто виникнення, сутність та еволюцію поглядів на предмет політичної економії. Обґрунтовано зв'язок та відмінності політичної економії з економічною теорією (економікс). Наведено сучасні виклики та перспективи розвитку політичної економії як науки.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: політична економія, економікс, методологія, суспільне відтворення, обмежені ресурси, ефективність виробництва, економічні інтереси, суперечності.

АННОТАЦИЯ. Рассмотрено возникновение, сущность и эволюцию взглядов на предмет политической экономии. Обоснована взаимосвязь и отличия политэкономии с экономикс. Приведены современные вызовы и перспективы развития политэкономии как науки.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: политическая экономия, экономикс, методология, общественное воспроизводство, ограниченные ресурсы, эффективность производства, экономические интересы, противоречия.

ANNOTACION. This article is developed to occurrence, nature and evolution of views on the subject of political economy. Substantiated the relationship and differences between the political economy of economics. Given the current challenges and prospects of political economy as a science.

KEY WORDS: political economy, economics, methodology, social reproduction, limited resources, production efficiency, economic interests, contradictions.

Політична економія як суспільна наука розвивається разом з розвитком людства. Між тим економічний розвиток викликає в науковому середовищі жваві дискусії стосовно тлумачення предмета політичної економії. Відомо, що з відміною навчальної дисципліни «політична економія» і введенням замість неї навчальних дисциплін «економічна теорія», «основи економіки» питання про предмет і методи загальноекономічного теоретичного курсу не тільки не прояснилося, але стало ще більш заплутаним і невизначеним. Поряд з цим сама назва науки «політична економія»

нерідко переноситься із сфери суспільного виробництва в сферу політики, внаслідок чого в системі наук тією ж назвою позначається галузь знань, яка не є політичною економією ні за своїм історичним походженням, ні по предметному змісту.

На вершині своєї майже чотирьохстолітньої історії політична економія зустріла виклики різного роду і масштабу. Тому розглянемо їх з позиції політекономічного підходу.

Об'єкт дослідження змінюється якісно і кількісно, зростають масштаби національних економік, ускладнюється координація і механізм взаємодії учасників економічних відносин, що зрештою призводить до перегляду і розширення меж застосування методологічних підходів. У даному випадку мова йде, по суті, про два методологічні підходи до вивчення і викладання фундаментального економічного курсу: мається на увазі марксистський і неокласичний підходи. В марксистському розумінні предметом політичної економії, є виробничі (економічні) відносини, тоді як в неокласичному — «поведінка людини з точки зору відносин між його цілями і обмеженими ресурсами, що допускають альтернативне використання» [2, с. 4]. Традиційний предмет дослідження — виробничі (економічні) відносини — піддається критиці з різних сторін, що нерідко призводить до безмежного розширення його категорій і викривлення його змісту.

Метод дослідження політекономії все більше насичується математичним інструментарієм, що дозволяє, з однієї сторони, в повній мірі використати можливості математичного моделювання і аналізу, а з іншої — приховує загрозу втрати зв'язку з предметом дослідження через надмірну абстракцію математичних моделей і змінних. З приводу цього різко висловився професор політичної економії університету Хуана Карлоса в Мадриді Х. Уерта де Сото: «Звичайно, щоб приховати недолік рефлексії і логіки, приходять до математичних формул (вірний засіб переконати непосвячених в «науковість» гіпотези) і до насичення тексту статистикою і різними схемами ... Найбільша небезпека пов'язана з тим, що в значній мірі ці недоліки являють собою природничі результати домінування всередині наукового співтовариства вузько сциентистського і позитивістського уявлення про економічну теорію. Образ економічної науки, який звичайно створюють посібники — це образ дисципліни, розвиток якої йде тим же шляхом, що і розвиток природничих і інженерних наук» [8, с. 63]. В даному випадку мова йде про посібники по «економікс». Ось так, наприклад, розкривається в них предмет: «Економікс досліджує проблеми ефективного ви-

користання обмежених виробничих ресурсів чи управління ними з метою досягнення максимального задоволення матеріальних потреб людини» [3, с.18]. Про те, що «економікс» ототожнюється з економічною наукою, говорить наступне методологічне твердження: «Всі науки — емпіричні. Це означає, що всі вони базуються на фактах, тобто на змінюванні відомих даних чи окремих явищ, що спостерігаються і піддаються перевірці. Використовувані в фізичних науках фактичні дані відносяться до неістотних предметів. Економікс як суспільна наука вивчає поведінку індивідів і інститутів, що займаються виробництвом, обміном і споживанням товарів і послуг» [3, с. 21].

Кажучи про співвідношення предмета політичної економії і «економікс», необхідно відмітити, що основоположник поняття «економікс» англійський економіст А. Маршалл відкрито їх не протиставляв. Так, у своїй фундаментальній праці «Принципи економікс» 1890 р. випуску (в деяких перекладах назва вказаної праці звучить як «Принципи політичної економії», «Принципи економічної науки»), в першій главі книги першої він пише: «Політична економія, чи економічна наука (Economics), займається дослідженням нормальної життєдіяльності людського суспільства; вона вивчає ту сферу індивідуальних і суспільних дій, яка тісно пов'язана зі створенням матеріальних основ добробуту» [5, с. 56]. І хоча А. Маршалл на перший погляд зближує поняття «політична економія», «економічна наука» і «економікс», тим не менш він вже дає своє трактування предмету «економікс», яке не співпадає з трактуванням предмету політичної економії. Слід за А. Маршаллом сформувалася тенденція розглядати «економікс» в якості самостійної навчальної і наукової дисципліни, причому ця тенденція висуває претензії на домінування.

Якщо узагальнити основні методологічні принципи «економікс», то можна виділити наступні його складові елементи. По-перше, акцент на деяку поведінку або дію людини, яка направлена на ефективне використання обмежених ресурсів. З урахуванням того факту, що будь-яка поведінка індивіда здійснюється в межах певного суспільного поділу праці, ця поведінка вже априорі підрозуміває півні відносини між учасниками суспільного виробництва.

В цьому напрямку предмет «економікс» підрозуміває зв'язок з предметом політичної економії. Але суперечить він в іншому — в матеріалізації (опредмечуванні) економічної поведінки, оскільки вона направлена, перш за все, на ефективне, раціональне ви-

користання обмежених ресурсів. По-друге, при характеристиці предмету «економікс» береться до уваги «модель економічної людини» і алгоритм її дії. Насправді, в системі суспільного виробництва беруть участь дві категорії людей: власники засобів виробництва і безпосередні працівники, що комбінують обмежені чинники виробництва з урахуванням своїх інтересів. Безумовно, інтереси тих та інших направлені на максимізацію прибутку й корисності в умовах обмеженості ресурсів. Але в умовах конкуренції та боротьби за кращі життєві позиції їхні інтереси не співпадають. Власники засобів виробництва намагаються експлуатувати робочу силу, нарощуючи тим самим в своїх інтересах розміри додаткового продукту. З іншої сторони, працівники, що відчужені від засобів виробництва прагнуть кращих умов праці і збільшення величини необхідного продукту, що їм належить. Виникають економічні суперечності, що не можуть бути розв'язані в рамках предмету «економікс».

Матеріалізація економічної поведінки людини позбавляє «економікс» будь-якої соціальності, оцінки вказаної поведінки з позиції форм власності на матеріальні умови виробництва, а значить — і оцінки поведінки учасників виробництва з позиції його класової приналежності, з позиції відношення капіталу і найманої праці, що суперечить реальному економічному життю, особливо в сучасних умовах, коли спостерігається зростання багатства окремих груп осіб за рахунок експлуатації праці інших верств. У цьому і полягає відхід ряду економістів від гносеологічних і класових коренів у рамках предмету «економікс». От чому в сучасних підручниках по економічній теорії відсутні дослідження і аналіз таких фундаментальних для економічної науки явищ і категорій, як відносини власності, економічні закони і форми їх прояву в різних історичних формаціях, проблеми суспільного відтворення, накопичення, розподілу і перерозподілу національного багатства і т.д. Наразі «економікс» виглядає як своєрідне направлення економічної теорії, включаючи і політичну економію.

Необхідно зазначити, що і в сучасній вітчизняній економічній літературі при характеристиці предмету економічної теорії мова йде по суті про предмет «економікс». Так, наприклад, в одному із підручників по основам економічної теорії сказано: «Економічна теорія — це наука про основні закономірності розвитку економічної системи, поведінку і діяльність людей у виробництві, розподілі і споживанні життєвих благ з метою задоволення своїх потреб» [1, с. 29]. Ще більш наближено до предмету «економікс»

звучить визначення предмету економічної теорії в іншому підручнику по економічній теорії: «... що економічна теорія це наука про види діяльності, пов'язані з обміном і грошовими угодами між людьми» [6, с. 13].

В деяких підручниках і навчальних посібниках по економічній теорії відповідь на запитання про предмет дає з'ясування самого поняття «економіка»: «економіка — наука вибору. Вона вивчає, як люди вибирають спосіб використання обмежених виробничих ресурсів (землі, праці, обладнання, технічних знань) для виготовлення різних товарів і розподілу їх між різними членами суспільства» [9, с. 7].

Інколи про предмет економічної теорії говориться більш конкретно: «економічна теорія вивчає соціально-економічні відносини, які виникають між людьми з приводу виробництва, розподілу, обміну й споживання матеріальних і духовних благ. Їхню основу, ядро становлять відносини власності на засоби виробництва і виготовлений продукт» [7, с. 7—8].

Заміна в нашій країні в період економічних реформ курсу політичної економії на курси економічної теорії і економіки, безумовно, ніякої наукової основи немає. Це чисто політична акція, пов'язана з тим, що побудова капіталізму в Україні відкидає будь-яку соціальну складову, і тим більше класову оцінку і аналіз свого економічного устрою, що об'єктивно включає в себе предмет наукової політичної економії.

Історично склалося, що головним об'єктом вивчення політичної економії стала капіталістична економіка. Тому розвиток політичної економії безпосередньо пов'язаний з її розвитком. Разом з тим, предметом вивчення її виступають відносини між людьми з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання товарів і послуг. Оскільки первинним в ланцюжку суспільного відтворення виступає виробництво — їх відносини отримали назву виробничих. Хоча в реальному житті часто відносини розподілу чи обміну набувають провідного значення. Тому виробничі відносини називають ще економічними відносинами, які є предметом вивчення політичної економії. По суті такого визначення притримується і класична політична економія в особі великих англійських учених А. Сміта, Д. Рікардо, У. Петті. В методологічному і теоретичному плані на це питання в свій час відповів Карл Маркс: «У виробництві, — писав він, — люди вступають у відносини не тільки з природою. Вони не можуть виробляти, не поєднуючись відповідним чином для спільної діяльності і для взаємного обміну своєю діяльністю» [4, с. 441]. Економічні відносини

дають більш загальне уявлення про предмет, хоча і зберігають його ядро — відносини між людьми з приводу їх взаємодії з оточуючим навколишнім середовищем.

З самого початку існування політичної економії (термін «політична економія» ввів у 1615 р. французький учений А. де Монкретьєн) її предмет не містив ніякого політичного, а тим більше класового навантаження. Інша справа, що історично предмет політичної економії уточнювався виходячи перш за все із реального економічного життя, в центрі якого завжди були і залишаються виробничі відносини, що об'єктивно складаються між людьми в процесі відтворення. Така об'єктивна економічна реальність, відмінити яку не дано ні суспільству, ні тим паче окремому індивіду, оскільки це основна форма життєдіяльності.

Предмет політичної економії обумовлений самою природою економічного життя суспільства, незалежно від того, усвідомлює це суспільство чи ні. Якщо предмет «економікс» пов'язаний з матеріалізацією економічної діяльності (поведінки) людини, то предмет політичної економії — з соціалізацією цієї діяльності, оскільки будь-яка діяльність людей здійснюється в рамках певних соціальних відносин. Економічні ж, виробничі відносини є різновидом соціальних відносин; таким чином, у класовому суспільстві вони являють і різновид класових відносин, в основі яких лежать, перш за все, відносини власності на засоби виробництва і його результати.

В останні десятиріччя політична економія не випадково привернула до себе увагу учених різних країн світу. Суперечності світового господарства породили немало нових загальнонаціональних і глобальних проблем. Розуміння і вирішення багатьох з цих проблем не вкладається в рамки «неокласичної теорії». Між тим виникнення політекономії, як уже підкреслювалося, було пов'язано з потребою ефективного управління господарською діяльністю держави, створенню відповідних принципів і правил контролю. Події останнього часу показують, що саме ці проблеми загострилися з новою силою, набули актуальності. Провідні світові університети та центри науки вимушені реагувати на те, що становиться актуальним для суспільства. Так, у Гарвардському університеті вже більше 10 років готують докторів філософії з політичної економії як висококваліфікованих системних аналітиків, здатних працювати на найвищих посадах як на мікро так і на макрорівнях. У Лондонській школі економіки і ряду інших західних вузів також викладається політична економія, що отримала назву «нова політична економія». Об'єкт її вивчення є різноманіт-

ним: від вивчення політичних ринків, поведінки виборців при голосуванні до економічної оцінки різних процесів і явищ, в тому числі політичних, правових, культурних та інших, отримує все більше розповсюдження. Тому можна сказати, що «нова політична економія» застосовує «неокласичний» підхід до неекономічних сфер і подібно новій інституціональній теорії тяжіє до міждисциплінарних досліджень. Отже, в сучасних умовах, відбувається синтез політекономії і «економікс».

В якості висновку можна сформулювати ряд переваг політико-економічного підходу:

— дозволяє вибудувати цілісну, логічну систему дослідження об'єктивної дійсності без викривлення її сутності;

— містить у своїй основі методологічний інструментарій, що поєднує синтез столітніх наукових доробків інших суспільних наук;

— довів свою наукову і професійну придатність, оскільки об'єктивно розкриває сучасні глобальні проблеми економічного розвитку.

Література

1. Білецька Л. В., Білецький О. В., Савич В. І. Економічна теорія (Політекономія. Мікроекономіка. Макроекономіка). Навч. пос. 2-ге вид. Перероб та доп. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 688 с.

2. Коуз Р. Фирма, ринок и право: пер. с англ. / Р. Коуз. — М.: Дело, 1993. — 192 с.

3. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы, политика / Пер. с англ. — М., 1999.

4. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 6. — С. 441.

5. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т. 1. — М.: Издательская группа «Прогресс», 1993.

6. Основи економічної теорії: Навч. посібник / За ред. В. О. Білика, П. Т. Саблука. — К.: Інститут аграрної економіки, 1999.

7. Основи економічної теорії: Підручник: У 2 кн. Кн. 1: Суспільне виробництво. Ринкова економіка / Ю. В. Ніколенко, А. В. Демківський, В. А. Євтушевський та ін.; За ред. Ю. В. Ніколенка. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Либідь, 1998. — 272 с.

8. Х. Уэрта де Сото «Человеческая деятельность» Людвиг фон Мизеса как учебник по экономической теории // Вопросы экономики. — №11. — 2010. — С. 62—82.

9. В. Г. Федоренко, Ю. В. Ніколенко, М. П. Денисенко, О. М. Діденко, М. М. Руженський, Основи економічної теорії: Підручник / За науковою ред. проф. Федоренка В. Г. — 2-ге вид. Перероблене і доповнене. — К.: Алерта, 2007. — 519 с.

Статтю подано до редакції 13.07.11 р.